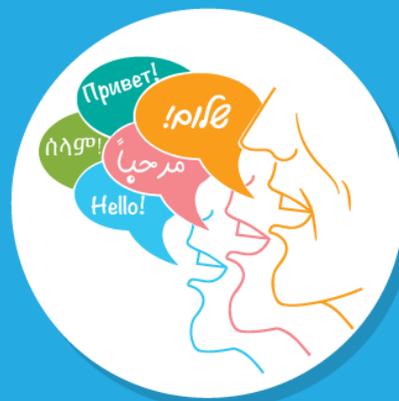

מעמדה של שפת האם בחברה רב-תרבותית

פעילויות לציון יום שפת האם הבינלאומי, 21 בפברואר

התכנית נכתבה על-ידי ד"ר אוקי מרושק-קלארמן

מערך הפעילויות להלן הינו חלק מסדרת מערכים בשם "מועדים לאזרח" המתמקדים במועדים בעלי משמעות דמוקרטית ואזרחית בלוח השנה (© מדרשת אדם).

מבוא

שפת אם היא מרכיב חשוב ביותר בזוהתו של האדם. שימוש בשפת האם מהווה עבור המשתמשים בה הכרה בזהותם הייחודית והוא מבטיח ביטוי חופשי ורחב. הקבוצה ששפת האם שלה היא השפה הרשמית והדומיננטית במדינה זוכה בעדיפות ברורה על פני הקבוצות שזכותן נשללת מהם. בצד ההכרה בעדיפותה, היא זוכה בנגישות למכלול המשאבים החברתיים, לידע התרבותי ולתפקידי מפתח. שפת האם היא האמצעי שמאפשר לאדם לקחת חלק פעיל בחברה, ולהפוך את תרבות הקבוצה שאליה הוא משתייך לתרבותו, ולהניח את היסודות להתפתחות יכולותיו האינטלקטואליות.

בחברה רב-תרבותית כמו החברה הישראלית, בחינת מקומה ומעמדה של שפת האם הוא חיוני ומשמעותי, הן בשל היותה חברה הקולטת עולים והן בשל העובדה שיותר מעשרים אחוז מאזרחיה שפת אינם היא ערבית. ציון יום זה מאפשר בחינת היבטים שונים של מעמדן של שפות האם המקוריות – שפות המוצא של המהגרים, העולים, ויחסי הגומלין ביניהן לבין שפת המקום – השפה העברית. כמו גם מקומה ומעמדה של השפה הערבית, שהיא שפה רשמית בישראל, אולם בשל מגוון שיקולים ותהליכים מעמדה זה אינו מקבל ביטוי רחב במרחב הציבורי בישראל¹.

ההכרה בשוויון לשוני ותרבותי של כל אדם בוטאה בהחלטה שהתקבלה על-ידי ארגון אונסק"ו ב-17 בנובמבר 1999 בה קבעו את יום שפת האם הבינלאומי ב-21 בפברואר. מטרת יום זה לציון את הרב לשוניות והגיוון התרבותי שקיימים בחברה שלנו.

הבחירה במועד זה, ה-21 בפברואר לא היתה מקרית. בשנת 1952 תושבי בנגלדש (מזרח פקיסטן) יצאו למאבק נגד החלטת הממשלה הפקיסטנית להפוך את שפת האורדו (Urdu) שהייתה שפת המיעוט של המעמד העליון המערב פקיסטני, כשפה הלאומית הבלעדית המחייבת את המדינה במקום השפה הבנגלית. ב-21 בפברואר אותה שנה התארגנו הפגנות מחאה של סטודנטים ופעילים פוליטיים בעיר הבירה דאקה. המשטרה וכוחות הצבא הגיבו באלימות רבה ומפגינים רבים נהרגו. תנועת המחאה התרחבה בכל מזרח פקיסטן ובעקבות זאת נאלצה ממשלת פקיסטן לתת מעמד שווה לשפה הבנגלית כשפה לאומית רשמית בפקיסטן. מאבק זה היווה את הגרעין להקמת תנועת המאבק לשחרור והקמת בנגלדש החופשית בשנת 1971. בשנת 2000, הוקם מכון 'יום שפת-האם הבינלאומי' בעיר-הבירה דאקה, אבן-הפינה שלו הונחה בידי המזכיר הכללי של האומות המאוחדות, מר קופי אנאן.

¹. מומלץ לקרוא את המאמר "רשמית שאינה מוכרת: על מעמדה המעורר של השפה הערבית בישראל והצורך לתקנו"; יונתן מנדל, דפנה יצחקי, מיטל פינטו. גילוי דעת | גיליון מספר 10 | סתיו 2016

פעילויות התכנית:

ארבעת הפעילויות המוצעות עוסקות בקשר שבין שפת האם לבין העקרונות הדמוקרטיים של שוויון, חירות, כבוד ועוד.

- 1. השפה המדוברת בבית:** היכרות עם המשתתפים כדי לעמוד על ההשפעה של השפות המדוברות במשפחתם ובסביבתם על רגשותיהם, מחשבותיהם, האינטראקציות החברתיות שלהם והתנהגותם.
- 2. שכונה רב-תרבותית:** בירור הקשר בין שימושי שפות למערכי הכוח החברתיים.
- 3. משחק הקודים – שפת הרוב ושפת המיעוט:** על המפגש בין שפת הרוב לשפת המיעוט והמשמעויות של שימוש בשפת הרוב עבור המיעוט.
- 4. שפת השולטים ושפת הנשלטים:** המחשה כיצד השפה משקפת שליטה על בסיס ג'נדר (נשים גברים), גיל (מבוגרים ילדים), תפקיד (מורה תלמיד, מפקד וחייל) ועוד.
- 5. ישוב קהילתי משותף:** בחינת הקשר בין הזכות לשפת אם לחירות ולשוויון בין קבוצות ובין יחידים.
- 6. שפה, תרבות ושליטה – חירות תרבותית:** על תרומתה של השפה ליצירת יחסי כוח; כיצד משתקפת השליטה של קבוצות אלו באלו באמצעות השפה והתמודדות עימה.

הפעלה 1: השפה המדוברת בבית

מטרה:

- היכרות עם המשתתפים כדי לעמוד על ההשפעה של השפות המדוברות במשפחתם ובסביבתם על רגשותיהם, מחשבותיהם, האינטראקציות החברתיות שלהם והתנהגותם.

מהלך ההפעלה:

1. המשתתפים יחזמו לספר על השפה המדוברת במשפחתם במספר היבטים:
  - באיזו שפה הם חולמים ובאיזו שפה הם מדברים?
  - מהי השפה שבה הם מדברים עם הוריהם?
  - מהי השפה שהם מדברים עם הסבים והסבתות שלהם?
  - מהי השפה שהוריהם מדברים עם ההורים שלהם?
  - מהן התחושות שלהם בכל אחד מהמרחבים המתוארים?
2. מבקשים מהמשתתפים להשוות בין התחושות במצבים בהם השפה המדוברת בביתם היא עברית או אחרת ועל המצבים בהם השפה המדוברת במרחב הציבורי היא עברית או אחרת.
3. דיון מסכם בנקודות הבאות:
  - מה הם לומדים על עצמם מהדברים שנאמרו עד כה ומה הם לומדים על החברה בה אנו חיים?
  - האם היו רוצים לשנות את היחסים בין השפות בביתם ו/או במרחב הציבורי.

רקע למנחים לדיון :

- א. יחסי הכוח החברתיים באים לביטוי במדיניות הלשונית של החברה והמשפחה. יחסים אלו משפיעים באופן ישיר על האפשרות של אנשים / תלמידים / מורים להתמצא במרחב הציבורי, הם משפיעים על תחושת השייכות של התלמידים ובני משפחותיהם ועל הדימוי העצמי שלהם. היכרות עם המרחב הלשוני של התלמידים עשויה לאפשר למחנכים בקבוצת הדיאלוג ולתלמידים המשתתפים בה ללמוד על תחושות אלו.
  - ב. הדיון בשאלת השפה עשוי לאפשר למנחים ליצור קשב לחוויות של המשתתפים בבית הספר/ בעבוד. ניתן לבקש מחברי הקבוצה לשוחח על קשיי ההתמצאות כשהשפה אינה ידועה, על הבושה והקושי לטעות ועל הציפיות מהחברה לשינוי המצב. תלמידים שביקרו במדינות שונות יכולים לשתף בחוויות השונות הלשונית ותלמידים עולים חדשים יכולים לספר על החוויה בישראל.
  - ג. במדינות הגירה מתמודדים בדרכים שונות עם ריבוי השפות. כדאי ללמוד על אפשרויות אלו ולבחון מהי המדיניות הלשונית הראויה לדעתנו (בבית הספר ובמדינה). קיימות שלוש דרכים להתמודדות עם ריבוי השפות: הראשונה - שוויון בין השפות. תרגום על פי חוק לשפות ההגירה; השנייה - מתן עדיפות לשפת הרוב והפניית משאבים להוראת השפה למהגרים (אולפנים); השלישית - כפייה של שימוש בשפה השלטת ואיסור על שימוש בשפות ההגירה.
- המנחים מחמנים לקיים דיון בשאלות אלו במסגרת הפעלה זו, או להקדיש להן הפעלה נפרדת.

הפעלה 1: שכונה רב-תרבותית

מטרות

- א. לבחון את המורכבות של חיים בחברה רב-תרבותית ורב-שפתית.
- ב. לבחון את הדילמות הקשורות ברצון לשמור על שפת האם שלנו ועל זהותנו התרבותית מחד, ועל רצוננו לכפות אותה על אחרים מאידך.

אמצעים

- 1 5 גליונות נייר גדולים, צבעים וטושים, כ-10 זוגות מספריים, דבק ונייר דבק.
- 2 5 ערכות של כרטיסיות רב-לשוניות: "מקומות בשכונה רב-שפתית"

מהלך הפעילות

1. פעילות בקבוצות המונות כ-4-5 משתתפים. כל קבוצה מקבלת בריסטול, צבעים וטושים, מספר זוגות מספריים, דבק ונייר דבק וכן ערכת כרטיסיות רב-לשוניות.

2. מסבירים את המשימה שעל חברי הקבוצות לבצע:

א. ליצור על הבריסטול דגם של שכונה בה ישנם מבנים, מוסדות ואתרים שונים (כגון בנייני מגורים, חנויות וכן הלאה) – בהתאם למצוין בכרטיסיות.

ב. לגבי כל אתר ואתר, לבחור את השפה/השפות בה/בהן יוצג שם המקום, לגזור מהכרטיסיה את השם בשפה שנבחרה/בשפות שנבחרו ולהדביק במקום המתאים בציור.

דוגמה: על חברי הקבוצה להחליט האם השלטים על חנות המכולת צריכים להיות בשפה אחת "שלטת", בשפה אחרת או במספר שפות.

3. דיון במליאה:

א. נציגי כל קבוצה מציגים את דגם השכונה שיצרו ביחד ומבררים עמם:

- מה החלטתם בנושא השפה? כיצד התנהל הדיון בנושא? אילו טיעונים עלו במהלכו?
- האם היה קשה להחליט באיזו שפה לבחור? אילו קשיים התעוררו?

ב. מרחיבים את הדיון מאירועי התרגיל לנושא של חיים בחברה רב-תרבותית:

- האם אתם מוכנים לחיות בשכונה כמו זו שיצרתם ומדוע?
- כיצד נראים הרחובות במקום מגורכם?
- האם הייתם ממליצים שהדגם שבניתם יהווה דגם לארץ כולה? מדוע?

סיכום

הדמוקרטיה הרב-תרבותית מניחה שבכל חברה יש אנשים מקהילות תרבויות שונות, וכי לקבוצות השונות מגיעות זכויות שוות. מימוש שווה של הזכות לתרבות גם מבטיח שהזכויות האחרות של חברי הקהילות תישמרנה באופן המרבי.

דוגמה: אם בבית החולים כתובות המודעות, ההוראות וכללי ההתנהגות בשפות שונות, הזכות לבריאות של הפרטים ושל הקבוצות נשמרת יותר מאשר במצבים בהם חלק מדרי בית החולים ומבקריהם אינם מבינים מה נדרש מהם.

מקומות בשכונה רב-תרבותית

עברית	ערבית	אנגלית	רוסית	אמהרית
בית מגורים	مسكن	Residential building	Жилой дом	የመኖሪያ ሕንፃ
בית ספר	مدرسة	School	Школа	ት/ቤት
גן ילדים	روضة أطفال	Kindergarten	Детский сад	መዋዕለ ሕፃናት
פעוטון	روضة للرضع	Nursery	Ясли	የሕፃናት መጫወቻ ሥፍራ
מתנ"ס	مركز جماهيري	Community center	Общинный центр	የግንባራ ማዕከል
מספרה	محلقة	Hairdressing salon	Парикмахерская	የፀጉር ማስተካከያ ቤት
רחוב	شارع	Street	Улица	አውራ ጎዳና
כיכר	ساحة	Square	Площадь	አደባባይ
מכולת	بقالة	Grocery store	Продуктовый магазин	ሱቅ
קיוסק	مقصف	Kiosk	Киоск	ሱቅ
חנות ספרים	قرطاسية	Book shop	Книжный магазин	የመጻሕፍት መደብር
חנות לחומרי בניין	دكان لمواد البناء	Building materials store	Магазин строительных материалов	የሕንፃ መሣሪያዎች መደብር
משתלה	مشتل	Plant nursery	Питомник растений	ችግኝ ማፍያ
חנות תכשיטים	محل مجوهرات	Jewelry shop	Ювелирный магазин	ወርቅ ቤት
חנות חיות מחמד	محل للحيوانات الأليفة	Pet shop	Зоомагазин	የውሻ ሱቅ
אתר בנייה	ورشة بناء	Building site	Строительная площадка	የሕንፃ ሥፍራ
בית כנסת	كنيس	Synagogue	Синагога	ግዙራብ
כנסייה	كنيسة	Church	Церковь	ቤተ ክርስቲያን
מסגד	مسجد	Mosque	Мечеть	መስጊድ

מקומות בשכונה רב-תרבותית (המשך)

אמהרית	רוסית	אנגלית	ערבית	עברית
የሕፃናት ልብስ መደብር	Магазин детской одежды	Children's clothing store	دكان ملابس للأطفال	חנות בגדי ילדים
የወንዶች ልብስ መደብር	Магазин мужской одежды	Men's clothing store	دكان ملابس رجالية	חנות בגדי גברים
የሴቶች ልብስ መደብር	Магазин женской одежды	Women's clothing store	دكان ملابس نسائية	חנות בגדי נשים
ፎቶ ቤት	Фотомагазин	Photo shop	استوديو للتصوير	חנות צילום
የጫማ ፋብሪካ	Обувная фабрика	Shoe factory	مصنع أحذية	מפעל נעליים
የሕክምና ክሊኒክ	Поликлиника	Medical clinic	عيادة	מרפאה
የጥርስ ሐኪም	Зубной врач	Dentist	طبيب أسنان	רופא שיניים
የሕግ ጠበቃ	Адвокатская контора	Attorney's office	مكتب محامين	משרד עורכי דין
የልብስ ንፅህና መስጫ	Прачечная	Laundromat	مغسلة	מכבסה
ቤተ መጻሕፍት	Библиотека	Library	مكتبة	ספרייה
የሕዝብ መናፈሻ/መዝናኛ	Общественный сад/ парк	Public garden / Park	حديقة عامة	גן ציבורי
የመኪና ማቆሚያ	Автомобильная стоянка	Parking lot	موقف سيارات	מגרש חנייה
የአውቶቡስ ማቆሚያ	Автобусная контора	Bus stop	محطة باص	תחנת אוטובוס
የነዳጅ ማደያ	Автозаправочная станция	Gas station	محطة وقود	תחנת דלק
ምግብ ቤት	Ресторан	Restaurant	مطعم	מסעדה
ዳቦ ቤት	Пекарня	Bakery	مخبز	מאפייה

הפעלה 2: משחק הקודים

מטרות

- א. ללמוד על המפגש בין שפת הרוב לשפת המיעוט.
- ב. לברר את המשמעויות של שימוש בשפת הרוב עבור המיעוט.

אמצעים

- 1 מגוון חומרי יצירה (ניירות צבעוניים, מדבקות צבעוניות, מספריים, דבק, צבעים וכדומה).
- 2 חבילת סיכות או סיכות ביטחון.

מהלך הפעילות

1. מזמינים שלושה מתנדבים ומבקשים מהם לצאת מהכיתה, לשבת במקום בו לא יוכלו לשמוע את המתרחש בחדר ולחכות להנחיות שיקבלו בעוד מספר רגעים.
2. המשתתפים שנתרו בכיתה מקבלים חומרי יצירה, מספריים וסיכות ומסבירים להם את המשימה שעליהם לבצע:
  - א. ליצור באמצעות החומרים שפה בת חמישה סימנים ייחודיים לקבוצה (המנחה יכול לחזור על הדוגמאות שנתן למתנדבים).
  - ב. לקיים דיון משותף בנושא בו יבחרו. במהלך הדיון על חברי הקבוצות לעשות שימוש בסימנים שקבעו לעצמם ולפעול בהתאם להם, עד שיופסקו על ידי המנחה.
3. בעת שהמשתתפים מתארגנים למשימה, המנחה/מורה יוצא אל שלושת המתנדבים שבחוץ למסור להם חומרי יצירה ולהסביר את המשימה המוטלת עליהם (בדומה לאלו שנתרו בכיתה):
  - א. עליהם ליצור שפה בת חמישה סימנים ייחודיים להם. (למשל, כי שלושתם יענדו סמלים כחולים על דש הבגד, כי יחליפו "כן" ב"לא" וכן הלאה – כיד הדמיון הטובה עליהם).
  - ב. כאשר יוזמנו לחזור, עליהם להשתלב בכיתה באמצעות הסימנים שקבעו לעצמם. עליהם להחליט **מה פירוש להשתלב וכיצד ישתלבו**. (המשתתפים שנתרו במליאה אינם יודעים מהי משימתם של המתנדבים והמנחה אינו מגלה להם).
4. שלושת המתנדבים שבים לכיתה ומתחילים למלא את משימתם. במקביל, מתנהל בכיתה הדיון הקבוצתי.
5. המנחה מורה על הפסקת הפעילות לאחר כ-15 דקות ומכנסים את המשתתפים לדיון.
6. דיון במליאה על התהליך במשחק:
  - א. שאלה למתנדבים: כיצד פעל כל אחד מכם באופן אישי וכיצד פעלה הקבוצה אליה השתייכתם?
  - ב. שאלה למשתתפים שנתרו בחדר: כיצד פעלה קבוצתכם ומה הרגשתם וחשבתם?

7. דיון במליאה עם כלל המשתתפים:

- א. כיצד ראיתם את חברי קבוצתכם ואת חברי הקבוצות האחרות – כפרטים או כקבוצה בעלת מאפיינים תרבותיים ייחודיים? כקבוצה המכילה בתוכה קבוצות תרבותיות שונות, או כרוב ומיעוט?
- ב. אילו יחסים התקיימו בין התרבויות השונות של קבוצת המתנדבים ושל יתר הנוכחים בכיתה? (מי שלט ומי נשלט; מי החליט מה יהיה ומי לא...).
- ג. כיצד הייתם רוצים לנהל את חייכם המשותפים:

- כל קבוצה בנפרד?
- קבוצה אחת בה יש רוב ומיעוט והשפה המדוברת היא שפת הרוב?
- קבוצה אחת המגדירה תחומים משותפים לכולם ותחומים נפרדים לכל פרט ופרט?

הערות למנחה:

- א. במהלך הפעילות יכול להיווצר מצב בו אנשים נפגעים מהתנהגות חבריהם. צריך לתמוך בנפגעים, אך לא להטיף מוסר. יש לסייע לקבוצה להבין את התחושות, הנובעות מיחסי רוב ומיעוט, ולבחון אותן.
- ב. לעתים קשה למשתתפים לבטא את תחושות הפגיעה שלהם. יש לדבר על הנושא על ידי הבהרה של מטרת ההפעלה ושל חשיבות הלמידה בעקבות התהליך שעברו.
- יש למצוא את האיזון הנכון בין מתן ביטוי לאנשים שנפגעו לבין קיום דיון רציונלי על משמעות הדברים המתרחשים בחדר.
- ג. הנטייה של קבוצת הרוב היא לסייע ליחידים מתוך עמדה של חסד ועליונות. האפשרות לראות את היחידים השייכים למיעוט כקבוצה הראויה ליחס שווה – בזכות ולא בחסד – חדשה למשתתפים; יש להסב את תשומת לבם לאפשרות זו.

סיכום

בחברה רב-תרבותית ורב-שפתית, קיימת בעיה במפגש בין השפות. הדומיננטיות של שפת הרוב ממקמת את המיעוט במצב של חולשה, ויש שפות שמוענק להם סטטוס גבוה יותר (למשל השפה האנגלית). בדמוקרטיה רב-תרבותית השימוש של המיעוטים בשפתם אינה רק זכות קבוצתית אלא היא מרכיב מהותי מההסכם החברתי שהוא בסיסה הערכי של החברה.

עם זאת יש לציין את הבעייתיות של שעלולה להיווצר מריבוי שפות: האחדות החברתית עלולה להיפגע וכמוה גם יכולת ההתקשרות בין חברי כל הקבוצות הממשות את זכותן הייחודית.

הפעלה 3: שפת שולטים ושפת נשלטים

מטרה

🕒 ללמד להבחין בין שפת שולטים לשפת נשלטים.

אמצעים

📖 הסיפור: "קטנה גדולה" מאת אורי אורלב (1966)

📖 כרטיסיות עבודה וכלי כתיבה.

מהלך הפעילות

שלב א'

1. מקריאים למשתתפים את הקטע מתוך הספר "קטנה גדולה" המצורף בהמשך.
2. בתום קריאת הקטע מבררים את השאלות הבאות:
  - האם יש ללמוד מהקטע המופיע כאן, כי ההורים צריכים לשנות את אופן דיבורים לילדים?
  - האם יש ללמוד מהקטע שחייב להיות הבדל בין הדרך בה ילדים מדברים אל הוריהם לדרך בה הורים מדברים אל ילדיהם?
  - מתי אופני השיח השונים בין הורים לילדים מבטאים הכרה בשונות של המשתתפים בדיאלוג מתוך יחס שוויוני ומתי הם מבטאים יחס לא שוויוני?
  - אילו דוגמאות נוספות של שפות המבטאות יחסי כוח קיימות ומה משמעותן למשתתפים?

שלב ב':

1. חלוקה לקבוצות עבודה בנות חמישה-שישה משתתפים כל אחת. כל קבוצה תתבקש לבחור באחת ממערכות היחסים המוצעות בהמשך וליצור סיפור בו יחול היפוך בשפת הדוברים, כפי שהחליף אורי אורלב בין שפת ההורים לשפת הילדים בספרו "קטנה גדולה".
2. הכיתה מתכנסת במליאה וכל קבוצה מציגה את הקטע שכתבה או המחיזה.
3. דיון במליאה:
  - המשתתפים יעלו את המסקנות מהתרגיל.
  - הם יתבקשו להגיע להכרעה, האם היו רוצים להפוך את השיח הקיים? (שהחלש ידבר כמו החזק), האם היו רוצים להשאיר את השיח כפי שהוא קיים היום בחברה?
  - האם היו רוצים להחליף את השיח הקיים במערכות החברתיות שבדקו בשיח שוויוני? כיצד נראה שיח שוויוני?

מתוך הספר: "קטנה גדולה", מאת אורי אורלב

"...עד שלילה אחד דניאלה התעוררה ופתאום הייתה גדולה מאוד... אבא ואמא ישנו..."

"קומו" אמרה להם דניאלה, "קומו מיד. אתם תאחרו לעבודה". אבא ואמא לא רצו לקום. דניאלה הוציאה את שניהם מהמיטה והובילה אותם למקלחת. שם היא רחצה קודם כל את אבא, את פניו ואת ידיו, וצחצחה לו את השיניים.

אחר כך רחצה את אמא, את פניה ואת ידיה. אמא רצתה לצחצח את שיניה בעצמה אבל דניאלה מהרה מאוד ולא הרשתה לה.

"לא אמא", היא אמרה לה, "מחר יהיה לנו יותר זמן ואת תוכלי לצחצח לבד את השיניים".

אחר כך היא אחזה בידיהם והובילה אותם לארון הבגדים.

"אתה תלבש מה שאני אגיד לך ללבוש" אמרה לאבא, ו"לא תתחיל לחפש עכשיו במגרות..."

"ואת לא תחטטי בארון" אמרה דניאלה לאמה, "אני אבחר לך את השמלה".

"אני רוצה מכנסיים" אמרה אמא. "כל יום אותו דבר" אמרה דניאלה, "אני נותנת לך שמלה, ואת רוצה מכנסיים. אני נותנת לך מכנסיים ואת רוצה שמלה."

...דניאלה לקחה את שניהם למטבח, היא הושיבה אותם ליד השולחן, הגישה לכל אחד מהם ביצה רכה בגביע ופרוסת לחם בדבש ומזגה לכל אחד כוס חלב. אבא אכל בעצמו ואת אמא החליטה דניאלה להאכיל בגלל השעה המאוחרת.

"אני יכולה לאכול לבד" אמרה אמא של דניאלה ברוגז, אבל דניאלה לקחה מידיה את הכפית והאכילה אותה את הביצה.

"תאכל בבקשה מעל לצלחת ואל תלכלך" אמרה דניאלה לאבא. אמא בקשה לשתות קפה. "לא, אין קפה היום" אמרה דניאלה.

דניאלה נתנה לאבא מסרק ולקחה מסרק שני לסרק את אמא.

"את מורטת לי את השערות" צעקה אמא של דניאלה. "אני לא אשמה שיש לך קשרים" אמרה דניאלה, "תסתפרי קצר".

"אבא לא מסכים שאסתפר קצר."

אפשרויות המחזה לשלב ב':

<p>אפשרות ראשונה: מורים ותלמידים</p> <p>התלמידים מנסחים לעצמם ביטויים בהם משתמשים המורים בפנייתם אליהם, וביטויים בהם הם משתמשים בפנייתם למורים. התלמידים ממחיזים או כותבים קטע בו הם מתחלפים בשפה. הם פונים למורים כפי שהמורים פונים אליהם ולהפך.</p>
<p>אפשרות שנייה: גברים ונשים</p> <p>התלמידים מציינים ביטויים בהם משתמשים גברים בשיחתם עם נשים וביטויים בהם משתמשות נשים בפנייתם לגברים, ומבצעים את המשימה כמו באפשרויות א' וב'. (נשים וגברים נשואים וגברים ונשים שאינם נשואים).</p>
<p>אפשרות שלישית: מפקד וחייל.</p>

דוגמאות ללשון שליטה:

בעל אומר לאשתו: "אני מרשה לך לקחת את המכונית"

הפעלה 4: יישוב קהילתי משותף

מטרות

- א. לבדוק את הקשר שבין הזכות לשימוש בשפת אם של אדם ושל זולתו.
- ב. לבדוק את הקשר שבין הזכות לשימוש בשפת האם לבין מניעת זכות זו.
- ג. לבדוק האם שימוש בשפת האם מאפשרת לאדם או לקבוצה לממש את חירותם.

אמצעים

- ✦ כרטיסיות משימה: "יישוב קהילתי" – שלב א', ב', ג'.
- ✦ גיליונות נייר עיתון, טושים – לפי מספר הקבוצות.

מהלך הפעילות

1. המליאה נחלקת לקבוצות בנות 4-5 משתתפים. כל קבוצה מקבלת 3 גיליונות נייר וטושים, ואת הכרטיסייה "יישוב קהילתי – שלב א'".
2. כל קבוצה מתבקשת לעיין במקרה המתואר ולהתייחס לשתי ההוראות הבאות. זמן מוקצב - 10 דקות.
  - א. לגבש עמדה קבוצתית בשאלות המופיעות בדף.
  - ב. לנסח את הקריטריונים שהנחו אותם בהחלטות שקיבלו ולרשום אותם על הגיליון.
3. חברי הקבוצות מקבלות את הכרטיסייה של שלב ב'. מוקצות 10 דקות נוספות במהלך המשתתפים חוזרים על ההוראה הקודמת (סעיף 2).
4. חברי הקבוצות מקבלות את הכרטיסייה של שלב ג' וב-10 הדקות הבאות המשתתפים חוזרים על התהליך שהתקיים בסעיפים הקודמים, אך כעת הם מתבקשים לקיים את הדיון בשפה האנגלית.

דיון במליאה

1. נציגי הקבוצות מציגים את הקריטריונים להחלטות שגיבשה קבוצתם.
  2. מבקשים מהמשתתפים כי כל אחד יספר על תהליך העבודה בקבוצתו וישתף בתחושות שחווה בכל אחד משלושת השלבים (קשיים, מחלוקות, דילמות וקונפליקטים, התנהגות בקבוצה במהלך הדיון וכדומה).
  3. מבררים עם המשתתפים:
    - באלו שפות עשיתם שימוש בזמן הדיונים בקבוצות הקטנות? (שפת נשים, שפת החבר'ה, שפת הנוער, שפות לאום שונות, עברית, אנגלית, ערבית ...)
    - האם אחת השפות היתה דומיננטית במיוחד? מי עשה את השימוש בה ומה היה כוחו בקבוצה?
    - האם השפה הדומיננטית היתה של פרט או של קבוצה?
    - באיזו מבין שלוש הסיטואציות שתוארו בדפי המשימה הרגשתם חופשיים? מדוע?
- הערה: אם הרכב המשתתפים כולל יותר מקבוצה לאומית אחת, חשוב לברר אם התנהגותם נבעה מהיחסים בקבוצה או שנבעה מהיחסים שבין הקבוצות הלאומיות שמחוץ לחדר.

4. לאור התשובות המשתתפים מתבקשים להתייחס לשאלה המרכזית העומדת בבסיסו של הנושא: מתי שימוש בשפת האם של האדם מרחיבה את החירות שלו ומאפשרת לו להביא לביטוי את תרבותו, ומתי שימוש בשפת האם מגבילה את החירות?

דף משימה: יישוב קהילתי – שלב א'

קבוצת אנשים שרובם יהודים ומיעוטם ערבים מעוניינים להקים יישוב קהילתי.

(לחלופין: שרובם יהודים ילידי הארץ ומיעוטם עולים מחבר העמים)

כיצד תציעו להם לנהל את חייהם המשותפים בסוגיות הכרוכות בשפת האם?

1. **גבשו עמדה קבוצתית בשאלות הבאות:**

- מה תהיה השפה הרשמית של היישוב (בבית הספר, באספות, בהתכתבויות עם גורמי חוץ, וכו')?
- אלו חגים ואירועים יצוינו? אלו לא?
- מי בקהילה צריך להחליט כיצד לנהוג בסוגיות אלו?

2. **נסחו את הקריטריונים שהביאו להחלטותיכם ורשמו אותם על גיליון הנייר.**

דף משימה: יישוב קהילתי – שלב ב'

קבוצת אנשים שרובם ערבים ומיעוטם יהודים רוצים להקים יישוב קהילתי.

(לחלופין: שרובם עולים מחבר העמים ומיעוטם יהודים ילידי הארץ)

כיצד תציעו להם לנהל את חייהם המשותפים בסוגיות הכרוכות בשפת האם?

1. **גבשו עמדה קבוצתית בשאלות הבאות:**

- מה תהיה השפה הרשמית של היישוב (בבית הספר, באספות בהתכתבויות עם גורמי חוץ, וכו')?
- אלו חגים ואירועים יצוינו? אלו לא?
- מי בקהילה צריך להחליט כיצד לנהוג בסוגיות אלו?

2. **נסחו את הקריטריונים שהביאו להחלטותיכם ורשמו אותם על גיליון הנייר.**

דף משימה: יישוב קהילתי – שלב ג'

קבוצת אנשים שמחציתם יהודים ומחציתם ערבים מעוניינים להקים יישוב קהילתי.

(לחלופין: שמחציתם יהודים ילידי הארץ ומחציתם עולים מחבר העמים)

כיצד תציעו להם לנהל את חייהם המשותפים בסוגיות הכרוכות בשפת האם?

1. **גבשו עמדה קבוצתית בשאלות הבאות:**

- מה תהיה השפה הרשמית של היישוב (בבית הספר, באספות, בהתכתבויות עם גורמי חוץ, וכו')?
- אלו חגים ואירועים יצוינו? אלו לא?
- מי בקהילה צריך להחליט כיצד לנהוג בסוגיות אלו?

2. **נסחו את הקריטריונים שהביאו להחלטותיכם ורשמו אותם על גיליון הנייר.**

הפעלה 6: שפה, תרבות ושליטה – חירות תרבותית

מטרות

- א. ללמוד על תרומתה של השפה ליצירת יחסי כוח.
- ב. ללמוד כיצד משתקפת השליטה של קבוצות אלו באלו באמצעות השפה.
- ג. לבחון כיצד ניתן להתמודד עם מצב שליטה שנוצר בעקבות השימוש בשפה.

אמצעים

1. מאמר: "חירות תרבותית" – (חומר רקע למנחה ואו מאמר סיכום לתלמידים).
2. דף משימה: "שפה, תרבות ושליטה".

מהלך הפעילות

הערה: בקבוצות מתקשות ניתן להפוך את סדר הפעילויות המוצע להלן: בשלב ראשון ילמדו המשתתפים על דרכים לשליטה באמצעות השפה (כמתואר בסיכום ההפעלה) ובשלב השני יעברו למשימה עצמה.

1. עבודה בקבוצות המונות חמישה-שישה משתתפים כל אחת. מחלקים לכל המשתתפים את דף המשימה "שפה, תרבות ושליטה" ועליו סדרות של משפטים. כל קבוצה מתבקשת לפעול ביחד על פי ההנחיות שבדף:

- א. לציין, בכל סדרת משפטים, את המשפט שניסוחו הוא המקובל עליהם ביותר.
- ב. לגבש החלטה מוסכמת באיזה מבין שלושת המשפטים שבכל סדרה יש לבחור אם רוצים לעשות שימוש נכון בשפה.
- ג. לנסח את הקריטריונים שהובילו להחלטה לגבי המשפט המועדף.

2. מתכנסים במליאה וכל קבוצה מציגה את הקריטריונים לפיהם בחרה קבוצתם את המשפט המועדף בכל סדרת משפטים ואת הנימוקים לבחירה.

3. דיון:

- האם צורת הביטוי של המשפט מבנה שליטה חברתית? כיצד? הביאו דוגמאות מחיי הכיתה או מהשפה שנקטה בעת העבודה בקבוצות.
- האם ראוי לשנות את השפה כדי לשנות את יחסי הכוח החברתיים? מדוע?

סיכום

חוזרים על הנקודות המרכזיות שעלו בדיון ומסבירים כי בהפעלה זו דנו בשליטה תרבותית הבאה לביטוי באמצעות השפה ובחנו כיצד השפה קובעת מי חשוב בחברה ומי אינו חשוב, מי צריך לקבל החלטות עבור רעהו ומי יאלץ לקבלן.

מבהירים כי בשאלה, כיצד יש לנהוג במצבים של שליטה תרבותית בשפה, קיימות מספר גישות:

1. יש הטוענים שהשפה היא בין הגורמים המפלים קבוצות תרבותיות שונות בחברה ולכן יש לשנותה.
2. יש הסבורים כי לשימוש בשפה אין משמעות ממשית בשמירה או בשינוי יחסי הכוחות בחברה.

3. יש המאמינים כי השפה משקפת בעיקר הלכי רוח תרבותיים-חברתיים. במילים אחרות, דרישות לשינוי לשוני שלא יהיה להן כיסוי של הסכמה חברתית – יוצאו מן השפה או יתרוקנו מתוכנן.

לפי גישות אלו, ניתן להשיג חירות רב-תרבותית בדרכים שונות:

- על ידי יצירת שפה תרבותית משותפת.
- על ידי מתן יחס שווה לשפות שונות.
- על ידי שינוי המציאות כך שהזכויות התרבותיות תהיינה מוגנות באופן כללי, ובעקבות כך ישתנה גם היחס לשפות תרבותיות שונות.

רקע למנחה: חירות תרבותית²

לשליטה תרבותית שתי משמעויות. המשמעות האחת היא שקבוצה מסוימת באוכלוסייה קובעת עבור הקבוצות האחרות מה תהיה התרבות השלטת במרחב הציבורי והפוליטי של המקום (כגון שפה, יצירה תרבותית, קודים של התנהגות וכדומה), ולפיכך מגבילה את חירותם התרבותית.

המשמעות האחרת היא כי באמצעות הגבלת החירות התרבותית ניתן לקבוע עבור הקבוצה הנשלטת כיצד תנהג גם בתחומי חיים נוספים (כגון כלכלה, חברה ועוד).

משטרים קולוניאליים ניסו מאז ומתמיד לגרום לחברות בהן שלטו לאמץ את הקודים התרבותיים שלהם. בנוסף לשליטה תרבותית, הם אף ניסו לגרום לחברות אלו לקבל ברצון שליטה בתחומים אחרים של חייהם.

להלן דוגמאות לביטויים שונים של שליטה תרבותית:

א. יחסי הכלכלה בין ישראל לעולם הרחב מתנהלים, על פי רוב, בשפה האנגלית. מצב זה מאפשר לדוברי שפה זו נגישות רבה יותר למשאבים החברתיים והכלכליים ואף מבטא שליטה תרבותית של המערב.

ב. מיעוטים, במדינות לאום, נשלטים תרבותית על ידי הרוב בדרכים שונות:

מיעוטים, דוגמת היהודים, שביקשו לקבל אזרחות צרפתית או נקראו להיכנס לחברה הצרפתית, נאלצו לשלם דמי כניסה גבוהים: ויתור על ייחודם האתני, על זכויותיהם הקיבוציות ועל תרבותם. "ליהודים כאומה איננו נותנים מאום, ליהודים כיחידים אנו נותנים הכל", הצהיר קלרמון-טונר (Clermont-Tonnerre) בשנת 1790, ובחלקו של נפוליאון נפל להוציא עיקרון זה מן הכוח אל הפועל. אכן, יהודי צרפת לא יצאו נשכרים במיוחד מן הכניסה למדינה הצרפתית. עד מהרה תקפו אותם משמאל ומימין, בשם השוויון מכאן ובשם המסורת מכאן. השוויון, מתברר, היה אידיאל צרפתי עד מאוד, אבל הוא היה פתוח אך ורק לאזרחים צרפתים – אלה שיכולים היו להוכיח שהם צרפתים אמיתיים בכל נפשם ובכל מאודם, באמצעות אימוץ התרבות הצרפתית, השפה הצרפתית וההיסטוריה הצרפתית וויתור על כל היסטוריה אחרת וזהות תרבותית אחרת.³

ג. השפה השלטת במדינת ישראל היא עברית. השפה בה מתקיימים הלימודים האקדמיים היא עברית, פרסומי הממשלה מופצים בעברית והיחסים בין האזרח לשלטון מתקיימים על פי רוב בשפה זו; אף התאטרון הלאומי הוא תאטרון עברי וכן הלאה. מצב זה מאפשר שליטה רבה יותר של דוברי העברית במצבים בהם ייתקלו ויוצרו חוסר שוויון בהזדמנויות בין דוברי העברית לדוברי שפות אחרות.

ד. שליטה יכולה לבטא את רצונם של המבוגרים לדאוג לטובתם של הילדים אך שליטה היא גם אמצעי לקדם את טובת המבוגרים – ללא קשר לטובת הילדים. לילדים ובני נוער תרבות משל עצמם: הם מדברים בשפה ייחודית אותה אימצו והקודים התרבותיים שלהם להתנהגות ראויה ולהתנהגות שאינה

² המאמר במקור נכתב לתכנית חינוכית בשם "חינוך לשלום באמצעות ספרות, היסטוריה וסוציולוגיה" תשס"ד, מאת אוקי מרושק קלארמן וסאבר ראבי, עמ' 19-20, חוברת פנימית.

³ אנטוני דוד סמית, **האומה בהיסטוריה**, תשס"ג 2003, עמ' 34-35.

ראויה שונים, לעתים, מאלו של המבוגרים. המבוגרים רואים עצמם זכאים לקבוע עבור הילדים את השפה הנאותה, את צורת הדיבור הנכונה ואת הדרך הראויה להתנהג. **תרבות המבוגרים היא התרבות השלטת והיא גם האמצעי לשליטה בילדים ובבני הנוער.**

ה. כך, למשל, כשטובת הילדים לנגד עיניהם, הורים יכולים להתנגד לתרבות האכילה של ילדיהם, המעוניינים לאכול עם שובם מבית הספר חטיפים ושוקולד במקום ארוחת צהריים מאחזת ומזינה. דוגמה אחרת: הורים יכולים להביע התנגדות לצורת הדיבור של הילדים משום שאינה נחשבת מכבדת בעולמם, אלא שבעולם הילדים דווקא יש לצורת ההתבטאות המסוימת משמעות של מתן כבוד לאחר.

• יש הטוענים כי שליטה תרבותית בחברות שונות יכולה להיות שלילית וגם חיובית. כך, למשל, הרצון למנוע מילת נשים – בניגוד לתרבותן – יכול להתפרש כשליטה תרבותית חיובית.

לאור הדוגמאות שלעיל, ניתן לראות כי השליטה יכולה להתפרש באופן שלילי – ככזו המנוגדת למושג החירות, או באופן חיובי – כאמצעי להגנה על החירות. השליטה באמצעות השפה אינה גלויה; היא נקבעת על ידי מבנה השפה ולא רק על ידי התכנים המובעים בה.

לדוגמה, כשאנו אומרים שחשוב שיהיה שוויון בין ערבים ליהודים, התוכן אינו מבטא שליטה. אך העובדה שהערבים צוינו ראשונים במשפט קובעת סדרי עדיפות בתודעתם של המשתמשים בשפה. אם מבנה זה חוזר על עצמו שוב ושוב, התפיסה שתעוצב על ידי השפה תהיה שחשיבותם של הערבים רבה משל היהודים. כך כמוכן גם אם ננסח את הדברים הפוך.

נסכם ונאמר כי השימוש בשפה כולל מספר דרכים המבטאות שליטה:

1. אנו כותבים/אומרים תחילה את הדברים להם אנו מייחסים חשיבות רבה יותר, ורק לאחר מכן את המשניים.

דוגמאות: בישראל חיים יהודים וערבים.

במסיבת הסיום השתתפו תלמידים ותלמידות.

2. כאשר אנו רוצים לבטא את יוקרתם ומעמדם של בני אדם, אנו מקדימים פעמים רבות את התארים שלהם לשמם. כאשר אנו רוצים לבטא שליטה בשפה, אנו מציינים את בעלי המעמד השולט בתאריהם ואילו את האחרים בלי התואר.

דוגמה: סא"ל עווד רביד ורעייתו הגיעו למסיבה.

3. כשאנו רוצים לבטא שליטה באמצעות השפה, אנו משתמשים בתחילת המשפט בתיאור קבוצה אליה שייכים גם השולטים וגם הנשלטים, ובסופו אנו מציינים את הנשלטים כאילו אינם שייכים לקבוצה זו מלכתחילה.

דוגמאות: בארץ חיים ישראלים ועולים.

בארץ חיים ישראלים וערבים.

גם עולים וגם ערבים הנם ישראלים. הניסוח שלעיל מוציא אותם מהקבוצה אליה הם שייכים.

4. חברי הקבוצה השלטת יופיעו בדרך כלל כנושא המשפט, ואילו האחרים – כנושא או כלואאי.

דוגמה: דן התחתן עם שושנה.

דף משימה: שפה, תרבות ושליטה

בכל אחת מסדרות המשפטים שלהלן עליכם כקבוצה לפעול לפי ההנחיות הבאות:

1. לציין את המשפט שניסוחו הוא המקובל עליכם ביותר.
2. לגבש החלטה מוסכמת, באיזה מבין שלושת המשפטים יש לבחור אם רוצים לעשות שימוש נכון בשפה.
3. נסחו את הקריטריונים להחלטתכם.

סדרה ראשונה

- א. הכיתה בבית הספר החדש מורכבת מתלמידים יהודים, רוסים ואתיופיים.
- ב. הכיתה בבית הספר החדש מורכבת מתלמידים ישראלים ועולים.
- ג. הכיתה בבית הספר החדש מורכבת מתלמידים ישראלים.

סדרה שנייה

- א. לרגל תחילת שנת הלימודים שלח משרד החינוך מכתב ברכה המיועד לתלמידי בתי הספר הממלכתיים, הממלכתיים-דתיים, הערביים והדרחיים.
- ב. לרגל תחילת שנת הלימודים שלח משרד החינוך מכתב ברכה המיועד לתלמידי בתי הספר היהודיים והערביים.
- ג. לרגל תחילת שנת הלימודים שלח משרד החינוך מכתב ברכה המיועד לתלמידי בתי הספר הישראלים.

סדרה שלישית

- א. בעל ואשתו, פעילים פוליטיים, הותקפו.
- ב. בני זוג, פעילים פוליטיים, הותקפו.
- ג. אישה ובעלה, פעילים פוליטיים, הותקפו.

סדרה רביעית

- א. עודד רביד, סגן-אלוף בקבע, ורעייתו טוענים כי...
- ב. רחל לוי ובעלה עודד רביד טוענים כי...
- ג. האמנית רחל לוי ובעלה טוענים כי...

סדרה חמישית

- א. חנה ודן התחתנו.
- ב. דן נשא את חנה לאישה.
- ג. חנה נשאה את דן לבעל/לאיש.